

การย้ายถิ่นเพื่อรับมือผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ และความเปราะบางของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ประเทศเวียดนาม

เทียนชัย สุริมาศ

นิสิตหลักสูตรการพัฒนาระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail: thian.surimas@gmail.com

Received: May 14, 2020

Revised: July 30, 2020

Accepted: August 13, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการย้ายถิ่นและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ รวมทั้งวิเคราะห์ความเปราะบางของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มน้อยของประเทศเวียดนาม โดยศึกษาจากประสบการณ์และการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง พบว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศสร้างข้อจำกัดในการดำเนินชีวิต และเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นออกทั้งทางตรงและทางอ้อม การย้ายถิ่นถูกนำมาเป็นแนวทางการรับมือปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ทั้งนี้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีความเปราะบางมากกว่าชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ การเป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยส่งผลต่อกระบวนการย้ายถิ่นเพื่อรับมือภัยพิบัติตั้งแต่พื้นที่ต้นทางจนถึงพื้นที่ปลายทาง ปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปราะบาง ได้แก่ การเบียดขับและการตีตรา การอ่านและเขียนภาษาเวียดนามไม่ได้ การมีหนี้สินและการสูญเสียที่ดิน นอกจากนี้ยังมีกลไกผลิตซ้ำความเปราะบางที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรยังวนเวียนในวัฏจักรความเปราะบาง และทำให้กลไกผลิตความเปราะบางยังดำเนินต่อไปได้แก่ การออกจากโรงเรียนก่อนวัย นโยบายจำกัดการย้ายถิ่นภายในประเทศของภาครัฐ และการเพิ่มเงินกู้ในระบบซึ่งปัจจัยทั้งหมดส่งผลด้านลบต่อกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในการนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางการรับมือกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ปัจจัยที่กล่าวมาทั้งหมดยังส่งผลต่อการปรับตัวเพื่อรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในพื้นที่ต้นทางในกรณีที่ไม่ย้ายถิ่นด้วย

คำสำคัญ: การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ การย้ายถิ่นภายในประเทศ ความเปราะบางปากแม่น้ำโขง กลุ่มชาติพันธุ์เขมร

Adapting to Climate Change through Migration and Vulnerability of the Khmer Ethnic Group in the Mekong Delta of Viet Nam

Thianchai Surimas

UPhD student, International Development Studies Program,

Faculty of Political Science, Chulalongkorn University

E-mail: thian.surimas@gmail.com

Received: May 14, 2020

Revised: July 30, 2020

Accepted: August 13, 2020

Abstract

This article discusses the relationship between climate change and internal migration. It also discusses the vulnerability of the Khmer ethnic group in Viet Nam. In particular, the article focuses on the Khmer residing in a small village of the Mekong Delta, an area deemed to be one of the world's climate hotspots. Through a study of the villagers' everyday lives experiences, the article examines how climate change, as one of the key drivers causing regional migration, directly and indirectly, affects villagers' out-migration decision-making. The study demonstrates that migration is used as an adaptation strategy to cope with the stresses caused by climate change. Additionally, climate change impacts pose greater challenges to the Khmer, whose ethnic minority status makes them more vulnerable than Viet Nam's ethnic majority. To cope with climate change impacts, the Khmer have utilized migration as a form of risk management in their decision-making. This article identifies the underlying mechanisms that increase the Khmer's vulnerability and make it difficult to remain in risk areas. These mechanisms include stigmatization and exclusion, illiteracy, and indebtedness. There are, moreover, reproduction mechanisms to keep the Khmer in a vicious cycle of vulnerability, such as elevated early education dropout rates, harmful migration policies, and loan injections. These mechanisms affect the Khmer's migration patterns to cope with climate change and impact the Khmer's ability to successfully adapt to the sending place.

Keywords: Climate change, Migration, Vulnerability, The Mekong Delta, Khmer ethnic group

บทนำ

ประเด็นเรื่องการย้ายถิ่นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศถูกหยิบยกมาถกเถียงอย่างมากในช่วงระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา รายงานล่าสุดจากธนาคารโลกที่ศึกษาประเด็นดังกล่าวในสามภูมิภาค ได้แก่ กลุ่มประเทศแอฟริกาใต้เขตตอนใต้ของทะเลทรายซาฮารา ลาตินอเมริกา และเอเชียใต้ ได้พยากรณ์จำนวนผู้ย้ายถิ่นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศว่าภายในปี ค.ศ. 2050 จะมีจำนวนถึง 143 ล้านคน (Rigaud et al, 2018: 110) นอกจากนี้ มีงานวิจัยอื่นที่ระบุว่า การย้ายถิ่นจากภูมิอากาศเป็นปรากฏการณ์ที่ควรได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง เพราะเริ่มส่งผลกระทบต่อโลกหลายมิติอย่างยืดยาว การย้ายถิ่นถูกมองว่าเป็นทั้งผลกระทบและแนวทางการรับมือปัญหา แต่ไม่ใช่ทุกคนหรือทุกครัวเรือนที่สามารถนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางในการรับมือได้ ในทางตรงกันข้าม การย้ายถิ่นที่ขาดการเตรียมการที่ดีหรือขาดการจัดการและสนับสนุน สามารถเพิ่มความเปราะบางแก่ผู้ย้ายถิ่นมากกว่าจะเป็นแนวทางรับมือปัญหาที่ยั่งยืน (Black et al, 2011: 52-55; Geest, Khao, Thao, 2014: 37) อย่างไรก็ตาม การย้ายถิ่นจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดของผู้ย้ายถิ่น ทั้งลักษณะส่วนบุคคลหรือต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคม (Carmin et al, 2015: 115-116) นอกจากนั้นแล้ว นโยบายรัฐที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้าย เช่น การจำกัดการเคลื่อนย้ายผ่านระบบสำมะโนประชากร นโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งพื้นที่ต้นทางและปลายทาง ก็เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการย้ายถิ่นได้เช่นกัน (Elnhirst, Middleton, Resurrección, 2018: 6-7)

สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่สะท้อนภาพผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศอย่างดี โดยพื้นที่นี้ถูกจัดลำดับเป็นจุดเสี่ยงที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลกจากการเพิ่มสูงขึ้นของระดับน้ำทะเล นอกจากนั้นยังมีภัยพิบัติอื่น ทั้งน้ำท่วม ภัยแล้ง พายุ การพังทลายของตลิ่ง การกัดเซาะชายฝั่ง และการรุกรานของเค็ม ซึ่งภัยพิบัติเหล่านี้ล้วนสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศทั้งสิ้น กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเวียดนามร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังได้ศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในบริเวณภูมิภาคนี้ และได้ระบุว่าในปี ค.ศ. 2100 ระดับน้ำทะเลเฉลี่ยแนวโน้มน่าสูงขึ้นราว 75 เซนติเมตร และอุณหภูมิเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นประมาณ 2-3 องศาเซลเซียส และภัยพิบัติต่าง ๆ จะเกิดขึ้นรุนแรงและถี่ขึ้นกว่าเดิม ซึ่งถือเป็นภูมิภาคที่เปราะบางต่อภัยพิบัติทางธรรมชาติมาก (IPCC, 2007: 333-335; Dang, Leonardelli, Dipierri, 2016: 4-5)

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นที่ส่งผลต่อภัยพิบัติในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง อันเกิดจากกระทำของมนุษย์ที่เป็นตัวเร่งให้พื้นที่นี้เปราะบาง ซึ่งปัจจัยที่กล่าวถึงอย่างมาก คือ การสร้างเขื่อนบริเวณแม่น้ำโขงตอนบนที่ส่งผลต่อลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง และก่อให้เกิด

ภัยพิบัติในบริเวณปากแม่น้ำ ทั้งยังมีประเด็นเรื่องการจัดการน้ำและนโยบายเศรษฐกิจของประเทศเวียดนามที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บริเวณนี้เกิดปัญหาการรุกของความเค็ม เพราะในช่วงปี ค.ศ.2000 ภาครัฐได้สนับสนุนการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เพื่อปรับรูปแบบการทำเกษตรกรรมให้เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศ และยังมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มปริมาณการผลิตกุ้งเพื่อการส่งออก เพราะขณะนั้นราคากุ้งค่อนข้างสูง โดยเริ่มขุดคลองผันน้ำเข้าสู่หลายพื้นที่ในภูมิภาคปากแม่น้ำโขง แต่่นโยบายดังกล่าวขาดการจัดการและศึกษาผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างเป็นระบบ ทำให้การรุกร้าของความเค็มหนักขึ้น (Dun, 2012: 87-93)

ภูมิภาคสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงยังมีปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคม เพราะเป็นที่ยู่ออาศัยของชาติพันธุ์เขมรที่เป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยของประเทศ เป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจนเมื่อเทียบค่าเฉลี่ยรายได้กับกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ (Tung, 2018: 237) ซึ่งการเป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อยและการมีรายได้ที่ต่ำกว่าค่าเฉลี่ยนั้น ทำให้ชาติพันธุ์เขมรมีอัตราการออกจากโรงเรียนก่อนวัยที่สูงอันดับสองของประเทศ และยังมีปัญหาอื่นตามมา เช่น การอ่านภาษาเวียดนามไม่ออกและเขียนไม่ได้ การเข้าไม่ถึงโอกาสต่าง ๆ เช่น โอกาสในการทำงาน (UNICEF, 2018) ดังนั้นไม่เพียงแต่ประเด็นเรื่องภัยพิบัติ แต่พื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงยังมีปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกี่ยวกับประเด็นทางชาติพันธุ์ร่วมด้วย

บทความนี้นำเสนอข้อมูลเชิงคุณภาพจากการศึกษาภาคสนามและการค้นคว้าข้อมูลเอกสารเพิ่มเติม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการย้ายถิ่น รวมทั้งผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และการนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางในการรับมือปัญหา นอกจากนี้บทความนี้ยังศึกษาความเปราะบางของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศในพื้นที่ต้นทาง และยังศึกษาความเปราะบางที่เกี่ยวข้องกับการนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางการรับมือกับปัญหา ข้อมูลที่นำเสนอมาจากประสบการณ์และการดำเนินชีวิตของชาวบ้านจากหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นพื้นที่เสี่ยงและได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่ถูกกล่าวถึงมากแห่งหนึ่งของโลก

วิธีดำเนินการศึกษา

ผู้เขียนและสมาชิกกลุ่มจำนวน 10 คนเข้าร่วมโครงการ The Knowledge Networks of Transdisciplinary Studies (KNOTS) ที่ประเทศเวียดนาม ตั้งแต่วันที่ 18 มีนาคม-31 มีนาคม พ.ศ.2562 โดยโครงการแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ Summer School ที่ผู้เข้าร่วมโครงการทุกคนเข้ารับการอบรมกระบวนการดำเนินงานวิจัยและศึกษาประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง สมาชิกกลุ่มได้ประชุมและกำหนดความสนใจ

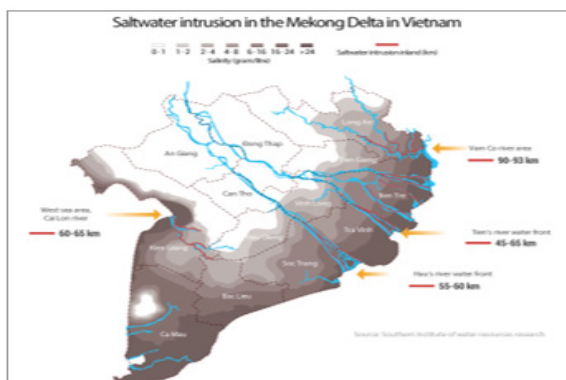
อย่างคร่าว ๆ ก่อนลงพื้นที่ จากนั้นแต่ละกลุ่มลงพื้นที่ภาคสนาม (fieldtrips) กลุ่มของผู้เขียนลงพื้นที่ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในจังหวัดซอกตริง (Soc Trang) เป็นระยะเวลา 5 วัน เก็บข้อมูลด้วยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 41 ราย และการสนทนากลุ่มจำนวน 2 กลุ่ม โดยมีล่ามชาวเวียดนามจำนวน 2 คนเข้าร่วมตลอดระยะเวลาการเก็บข้อมูลสนาม ช่วงกลางคืนสมาชิกจะร่วมถอดประเด็นและแลกเปลี่ยนความรู้ เพื่อกลับมานำเสนอผลการศึกษาแก่ผู้เข้าร่วมโครงการกลุ่มอื่น นอกจากข้อมูลสนามแล้วผู้เขียนยังได้ค้นคว้าเอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมเพื่อถกเถียงต่อเติมกับข้อมูลที่ได้จากภาคสนามด้วย บทความนี้ผู้เขียนได้ใช้แนวคิดการย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ และแนวคิดเรื่องความเปราะบางของผู้ย้ายถิ่นเป็นแนวคิดในการวิเคราะห์ ตลอดบทความนี้ผู้เขียนใช้ชื่อสมมุติแทนผู้ถูกสัมภาษณ์ทั้งหมด

ผลการศึกษา

1. บริบทของหมู่บ้านและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ

หมู่บ้านชนบทแห่งนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเล ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาหลักในการสื่อสาร ลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ภัยพิบัติที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศมีทั้งแบบที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน (sudden-onset climate event) เช่น พายุ น้ำท่วม และคลื่นความร้อน นอกจากนี้ยังมีภัยพิบัติจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ (slow-onset climate event) คือ ภัยแล้ง และการเพิ่มขึ้นของระดับน้ำทะเล และที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านมากที่สุด คือ การรุกของความเค็ม (saline intrusion) อันเป็นผลจากปริมาณน้ำใต้ดินที่มีย่อยลงจากภาวะโลกร้อน ประกอบกับน้ำทะเลหนุนสูงรุกเข้ามาในพื้นที่ เพราะเป็นพื้นที่ในภูมิภาคนี้รวมทั้งในหมู่บ้านเป็นพื้นที่ต่ำ (IPCC, 2007: 185) นอกจากนี้การสร้างเขื่อนและกักเก็บน้ำทางตอนบนของแม่น้ำโขงก็ส่งผลกระทบต่อปัญหานี้เช่นกัน พื้นที่ปากแม่น้ำโขงเริ่มประสบปัญหานี้ประมาณ ค.ศ. 1990 และทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ (Tuan, 2019: 3) โดยเฉพาะปีไหนที่มีภัยแล้งร่วมด้วยจะทำให้ปัญหาการรุกของความเค็มทวีความรุนแรงขึ้น เช่น ปี ค.ศ. 2016 ที่พื้นที่การเกษตรในหมู่บ้าน รวมทั้งพื้นที่อื่นในภูมิภาคนี้ได้รับผลกระทบอย่างหนักจากภัยแล้งและการรุกร้าของความเค็มที่รุกร้าเข้ามาซึ่งจังหวัดซอกตริงเป็น 1 ใน 14 จังหวัดที่ถูกประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินจากภัยพิบัติปีนี้ด้วย (UN Viet Nam, 2016) ปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตของภาคเกษตรกรรมซึ่งภูมิภาคนี้เป็นพื้นที่สำคัญของเวียดนามในการปลูกข้าวและผลไม้ รวมทั้งเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของโลก ผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะผลผลิตข้าวลดลงอย่างมากใน

ช่วงหลายปีที่ผ่านมา (World Bank, 2010: 18-19; ADB, 2017: 56) ชาวนาที่ปลูกข้าวในปัจจุบันสะท้อนว่า ไม่เพียงแต่ผลผลิตน้อยลงเท่านั้น แต่ยังเสี่ยงต่อการขาดทุน เนื่องจากปัญหาเรื่องภัยแล้งและความเค็มยังทำให้ต้นทุนในการทำเกษตรสูงมากขึ้นด้วย เช่น ค่าใช้จ่ายในการจัดการน้ำและเตรียมดิน

ภาพที่ 1 แผนที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและความรุนแรงของการรุกของน้ำเค็ม
ที่มา: Southern Institute of Water Research (อ้างใน Thanh, 2016)

ภัยแล้งและการรุกของน้ำเค็มส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะข้าวที่เคยเป็นรายได้หลักของชาวบ้าน ชาวบ้านพยายามปรับตัว ทั้งการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาข้าวสู่การทำปศุสัตว์ เช่น การเลี้ยงโค สุกร และสัตว์ขนาดเล็ก ซึ่งการเลี้ยงสัตว์พึ่งพาทรัพยากรดินและน้ำน้อยกว่าการทำนาข้าว และสามารถลดความเสี่ยงได้พอสมควร แต่หลายครอบครัวสะท้อนว่าการทำปศุสัตว์ไม่สามารถใช้เป็นแนวทางที่ยั่งยืนหรือเพียงพอที่จะสร้างรายได้ที่มั่นคง เพราะการทำปศุสัตว์ต้องใช้ระยะเวลานานกว่าจะสามารถขายผลผลิตได้ แต่ในการดำเนินชีวิตประจำวันนั้นมีรายจ่ายมากขึ้นเพราะฐานทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สัตว์น้ำในคลองที่เคยพึ่งพาได้น้อยลง ส่วนการเลี้ยงโคนมและโคเนื้อต้องใช้ระยะเวลามากกว่าหนึ่งปี บางครั้งต้องเสี่ยงต่อการขาดทุนจากโรคระบาดในกรณีของนางเหินและนางลี (นามสมมุติ) (สนทนากลุ่ม, 26 มีนาคม 2562) ระบุว่าทั้งคู่กู้ยืมเงินจำนวน 20 ล้านบาท เพื่อเลี้ยงโคและสุกร แต่ทั้งคู่ขาดทุนจนหมดสิ้น เพราะไม่มีความรู้ในการดูแล ทำให้สัตว์เลี้ยงติดโรคระบาดตาย และยังคงเป็นหนี้จากการลงทุนครั้งนั้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้การลงทุนในกิจการขนาดเล็ก ทั้งการเปิดร้านขายของชำ หรือร้านน้ำชา เพื่อหารายได้ ซึ่งเงินลงทุนส่วนมากมาจากการกู้ผ่านโครงการของรัฐบาล สหกรณ์ และเงินกู้ธนาคาร ชาวบ้านสะท้อนว่ารายได้ก้อนน้อยนิดที่เกิดขึ้นไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย เพราะต้องนำมาชำระหนี้และดอกเบี้ยจากการกู้ยืมด้วย

ชาวบ้านยังระบุว่า การปรับตัวที่สำคัญเพื่อให้เข้ากับสภาพดินและน้ำที่มีความเค็มมากขึ้นและได้รับความนิยมน้อยมาก คือการปรับเปลี่ยนจากการทำนาข้าวสู่การเพาะเลี้ยงกุ้ง เนื่องจากประมาณปี ค.ศ. 2000 ปัญหาเรื่องการรุกของความเค็มเริ่มปรากฏและส่งผลกระทบต่อการทำนาข้าวอย่างชัดเจน ประกอบกับการสนับสนุนของภาครัฐ ทั้งเงินกู้และการขุดคลองส่งน้ำในหมู่บ้านเพื่อเอื้อต่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ อีกทั้งราคากุ้งและสัตว์น้ำในช่วงนั้นค่อนข้างดี ทั้งสามปัจจัยประกอบกันจึงทำให้ให้ชาวบ้านตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพ แต่การเลี้ยงกุ้งก็มีความเสี่ยง เช่น ในปี ค.ศ. 2016 ที่เกิดภัยแล้งครั้งรุนแรงในหมู่บ้านจนทำให้น้ำเค็มหนุนเข้ามามากกว่าปกติ ทั้งการปลูกพืชและการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำต่างได้รับผลกระทบ (Chapman and Tri, 2018) ชาวบ้านระบุว่าในปีนั้นการเพาะเลี้ยงกุ้งสูญเสียหนัก ซึ่งการเลี้ยงกุ้งและสัตว์น้ำมีต้นทุนค่อนข้างสูงมาก ในปีนั้นชาวบ้านหลายครอบครัวต้องเลิกกิจการและเป็นหนี้สินจำนวนมาก จะเห็นได้ว่า ภัยพิบัติในปี ค.ศ. 2016 สัมพันธ์กับการมีหนี้ หนี้ที่มาจากความล้มเหลวจากการเพาะเลี้ยงกุ้ง ซึ่งหนี้สินเป็นปัจจัยลำดับต้น ๆ ที่ชาวบ้านระบุว่าปัจจัยหลักในการย้ายถิ่น ชาวบ้านยังระบุถึงปัญหาในลักษณะเดียวกันที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 2011 โดยในกรณีของนางธิ (นามสมมุติ) อายุ 60 ปี (สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2562) ได้กล่าวว่าในปีนั้น เกิดภัยแล้งและการรุกรานเข้ามาของน้ำเค็มที่รุนแรง “ลูกสาวของฉันต้องย้ายไปทำงานในเมืองโฮจิมินห์ เพราะเราสูญเสียทุกอย่างในปี ค.ศ. 2011 บ่อกุ้งและปลาที่เราลงทุนเสียหายหมดเพราะภัยพิบัติ ก่อนหน้านั้นลูกสาวของฉันสองคนทำสัญญาและยืมเงินเพื่อมาลงทุนและขุดบ่อ เราลงทุนประมาณ 200 ล้านดองต่อปี และหลังจบทศกาลเราได้เงินประมาณ 300-400 ล้านดอง เราได้กำไรมาสี่ปีติดกัน แต่ปีที่ห้าเราสูญเสียทุกอย่างเพราะภัยพิบัติครั้งนั้น จนลูกสาวฉันต้องออกไปทำงานมาชดใช้หนี้”

ภาพที่ 2 การรุกรานของความเค็มบริเวณพื้นที่หน้าบ้านของชาวบ้าน
ที่มา: เทียนชัย สุริมาศ

ผลจากการเปลี่ยนจากนาข้าวสู่การเพาะเลี้ยงกุ้ง คืออุปสงค์แรงงานที่ลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานรับจ้างในภาคเกษตร เพราะการเพาะเลี้ยงกุ้งต้องการแรงงานน้อย รวมทั้งงานภาคเกษตรอื่นก็เริ่มใช้เครื่องจักร ทำให้งานจำนวนมากถูกแทนด้วยเครื่องจักร อุปสงค์แรงงานที่ลดลงเป็นปัจจัยหนึ่งเช่นกันที่ส่งผลต่อการย้ายออกจากพื้นที่ชนบทสู่เมืองใหญ่ที่มีความต้องการแรงงานสูง หลายคนสะท้อนว่าหากมีงานเพียงพอในบ้านเกิดจะไม่ย้ายถิ่น เพราะเงื่อนไขการทำงานในเมืองใหญ่ค่อนข้างลำบาก การลดของความต้องการแรงงานในชนบทถือเป็นความท้าทายแบบใหม่และเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง (UN Viet Nam, 2014: 2) ครอบครัวและผู้ย้ายถิ่นระบุว่าอยากทำงานที่บ้านมากกว่า แต่ไม่มีงานให้ทำและงานรับจ้างก็ไม่มี ความแน่นอนของรายได้ นางฮัว (นามสมมติ) อายุ 64 ปี (สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2562) กล่าวว่า “ฉันอยากให้ลูกหลานกลับมาทำงานที่บ้าน แต่อากาศมันร้อนมาก และไม่มีงานให้พวกเขาด้วย”

2. ความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและการย้ายถิ่นภายในประเทศ

การย้ายถิ่นในประเทศเวียดนามเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมานานแล้ว ทั้งการย้ายถิ่นจากพื้นที่ราบลุ่มสู่พื้นที่สูงในช่วงที่อยู่ภายใต้อาณานิคมของฝรั่งเศส หรือแม้กระทั่งการย้ายจากมหานครที่แออัดสู่พื้นที่ว่างเปล่า เพื่อตอบสนองการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษตามนโยบายของรัฐบาล ดังนั้นการย้ายถิ่นในเวียดนามไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่ มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์หรือนโยบายของรัฐในยุคนั้น ๆ (Geest, Khao, Thao, 2014: 27-28) โดยในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงนั้น มีผู้อาศัยอยู่ 18 ล้านคน ในช่วงสิบปีที่ผ่านมา มีประชากรราว 1.7 ล้านคนย้ายออกจากบริเวณปากแม่น้ำโขง ในขณะที่มีประชากรเพียง 700,000 คนเท่านั้นที่ย้ายเข้ามาตั้งรกราก (Chapman and Tri, 2018) แนวโน้มการย้ายถิ่นของผู้หญิงสูงขึ้น และการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศถูกนำมาพิจารณาว่าเป็นปัญหาหรือปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การย้ายถิ่นออกจากภูมิภาคนี้ค่อนข้างสูงในบริบทปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศมีความสัมพันธ์ต่อการย้ายถิ่นออกจากพื้นที่ปากแม่น้ำโขงทั้งทางตรงและทางอ้อม งานวิจัยหลายงานมองว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศไม่ได้ส่งผลทางตรงต่อการย้ายถิ่น แต่เป็นตัวเร่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจ โดยปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมถูกพิจารณาเป็นปัจจัยหลัก เช่น การศึกษาของ Thuy และ Nam ในปี 2015 (อ้างใน Kim และ Minh, 2016: 111) ที่พิจารณาว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตทางการเกษตร จึงไม่ได้ผลักดันให้คนย้ายออกจากพื้นที่โดยตรง แต่มีส่วนเร่งให้เกิดความไม่มั่นคงด้านเศรษฐกิจ ผู้ศึกษามองว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่แท้จริง ในขณะเดียวกันก็มีการศึกษาของ Kim และ Minh (2016: 116-117) ที่ใช้การศึกษาเชิงปริมาณในการตรวจสอบความ

สัมพันธ์ของทั้งสองปัจจัย พบว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศส่งผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นออกจากภูมิลำเนาโดยตรง แต่มีจำนวนไม่มากนักที่ระบุว่าการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศเป็นปัจจัยผลกอย่างหนึ่ง ซึ่งการศึกษานี้เป็นการหาความสัมพันธ์โดยแยกวิเคราะห์จากมิติทางเศรษฐกิจและสังคม จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศกับการย้ายถิ่นมองได้ทั้งสองลักษณะ ทั้งการเป็นปัจจัยหลักทางตรงและตัวเร่งหรือปัจจัยผลกทางอ้อม

การย้ายถิ่นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศไม่ได้มาจากปัจจัยเดียวและมีความซับซ้อน เราไม่สามารถแยกวิเคราะห์โดยปราศจากบริบทร่วมและการมองแบบองค์รวม ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน คือ การลดลงของผลผลิตทางการเกษตร และการเพิ่มของต้นทุนในการทำการเกษตรเป็นผลมาจากภัยแล้งและการรุกของความเค็ม อันเกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ซึ่งส่งผลด้านลบโดยตรงต่อปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ในลักษณะการลดลงของรายได้ ความมั่นคงทางอาหาร คุณภาพชีวิต และความไม่มั่นคงอื่น ๆ จนทำให้เกิดกระบวนการตัดสินใจย้ายถิ่น ผลกระทบแบบลูกโซ่ที่เกิดขึ้น ยึดโยงทั้งมิติทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ยากที่จะวิเคราะห์แยกส่วน นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศยังส่งผลต่อการตัดสินใจกลับสู่พื้นที่ต้นทาง เพราะผู้ย้ายถิ่นเกรงว่าปัญหาการถดถอยของทรัพยากรดินและน้ำ รวมทั้งปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จะกระทบต่อการดำเนินชีวิต เมื่อกลับมาใช้ชีวิตที่บ้านเกิด

กล่าวได้ว่า ในกรณีของหมู่บ้านแห่งนี้การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศเป็นตัวเร่งให้ปัจจัยผลกของการย้ายถิ่นแบบอื่นทำงาน มีความเกี่ยวข้องกันตั้งแต่กระบวนการตัดสินใจย้ายออก จนถึงกระบวนการย้ายกลับสู่พื้นที่ต้นทาง สมาชิกในครอบครัวและผู้ย้ายถิ่น ระบุว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยผลกที่สำคัญ สาเหตุที่ชาวบ้านระบุไว้มีหลายประการ เช่น ความลำบากในการใช้ชีวิตในหมู่บ้านและข้อจำกัดที่มากขึ้น การสูญเสียรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบเดิม การสูญเสียรายได้ การลดลงของผลผลิตทางการเกษตร การสูญเสียที่ดิน และการมีหนี้สิน หากเราพิจารณาต้นเหตุของปัญหาทางเศรษฐกิจที่ชาวบ้านระบุว่าเป็นปัจจัยผลก จะเห็นว่า ภัยแล้งและการรุกของความเค็มเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาเหล่านั้น ทั้งนี้ก็มีหลายพื้นที่ที่สะท้อนภาพตัวอย่างที่ชัดเจนเรื่องการย้ายถิ่นจากภัยพิบัติ ในฐานะปัจจัยผลกโดยตรงที่เกิดในภูมิลำเนา เช่น การถล่มของที่ดินบริเวณตลิ่งแม่น้ำโขง ที่ส่งผลทางตรงต่อการย้ายถิ่นรวมทั้งการตั้งถิ่นฐานใหม่ และภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนการตั้งถิ่นฐานใหม่สำหรับผู้ประสบภัยพิบัติกลุ่มนี้ แต่ในบริบทของหมู่บ้านนี้ การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่กระทบการดำเนินชีวิตเป็นแบบเกิดขึ้นช้า ๆ จะค่อย ๆ กระทบกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ด้วยการลดลงของรายได้ ผลผลิตทางการเกษตร และการมีหนี้สิน จึงมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนมากกว่าภัยพิบัติที่เกิดขึ้นฉับพลัน ดังนั้นลักษณะหรือรูปแบบของภัยพิบัติที่ส่งผลต่อรูปแบบการย้ายถิ่นด้วย

มุมมองต่อการย้ายถิ่นของชาวบ้านมีทั้งทางบวกและทางลบ เพราะมีตัวอย่างของคนประสบความสำเร็จ แต่ก็มีหลายคนที่ได้รับประสบการณ์ไม่ดีจากการย้ายถิ่น บางคนสามารถส่งเงินสร้างบ้านและสนับสนุนครอบครัว แต่บางคนมีหนี้สินที่เกิดขึ้นและระหว่างการย้ายถิ่น หรือถูกเอารัดเอาเปรียบจากพื้นที่ปลายทาง ประสบการณ์เหล่านี้ถูกส่งผ่านในหมู่บ้านและส่งผลต่อการตัดสินใจ การย้ายถิ่นในหมู่บ้านมี 2 รูปแบบ คือ การย้ายถิ่นทั้งครอบครัวและการส่งสมาชิกในครอบครัวเป็นตัวแทน โดยการย้ายถิ่นทั้งครอบครัวนั้น ผู้ย้ายถิ่นจะฝากบ้านไว้กับญาติและกลับมาเพื่อเคารพบรรพบุรุษในช่วงปีใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ผู้ย้ายถิ่นและครอบครัวไม่ได้มองการย้ายว่าเป็นการย้ายถิ่นถาวร แม้หลายคนจะไม่ได้กลับบ้านมากกว่าสิบปี แต่ยังส่งเงินกลับเพื่อสร้างบ้านและหวังจะกลับมาใช้ชีวิตในหมู่บ้านเมื่อสถานะทางเศรษฐกิจมั่นคง แต่ปัญหาเรื่องการถดถอยของดินและน้ำ ส่งผลต่อการกลับมาอยู่ถาวรเพราะชาวบ้านมีข้อกังวลเรื่องความเสี่ยงในการลงทุนทำเกษตรกรรม

หลายครัวเรือนดำรงชีวิตด้วยรายได้หลักจากเงินที่สมาชิกผู้ย้ายถิ่นส่งกลับมา เช่น กรณีของนางวินห์ (นามสมมุติ) ที่สามีและลูกชายวัย 16 ปีไปทำงานที่เมืองโฮจิมินห์ “ลูกชายฉันหยุดเรียนตอนอายุ 15 ปีเพราะอยากออกมาช่วยครอบครัวหารายได้ เขาและพ่อส่งเงินกลับทุกเดือนเพื่อเป็นค่ารักษาโรคหัวใจของฉัน” “เดิมทีเราที่ติดดินเพื่อทำนาแต่ต้องขายเพราะไม่มีกำไรจากการทำนาและบางปีขาดทุน การย้ายถิ่นจึงเป็นทางเลือกเดียวที่เราจะมีชีวิตที่ดีขึ้นได้” (สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2562) ส่วนน้องสาวนางวินห์ทำงานที่เมืองโฮจิมินห์ และส่งเงินกลับมาสร้างบ้านแต่ไม่ได้กลับบ้านมากกว่า 5 ปี หลายครอบครัวไม่ได้รับเงินจากผู้ย้ายถิ่นเป็นรายเดือนแต่ได้บ้างตามโอกาส และหลายครอบครัวไม่ได้รับเงินเลย ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ International Organization for Migration (IOM) ที่ศึกษาการส่งเงินกลับบ้านของผู้ย้ายถิ่นออกจากพื้นที่ปากแม่น้ำโขง พบว่าส่วนมากส่งเงินกลับเป็นจำนวนค่อนข้างน้อยหรือไม่มีการส่งเงินกลับเลย โดยผู้ชายส่งร้อยละ 10 ส่วนผู้หญิงส่งร้อยละ 17 ของรายได้ แต่ผู้ชายจะมีรายได้สูงกว่าผู้หญิง (Chun, 2014; UN Viet Nam, 2014: 2)

3. ความเปราะบางของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรและกลไกผลิตความเปราะบาง

ประเด็นเรื่องความเปราะบางถูกนำมาถกเถียงอยู่บ่อยครั้งเมื่อเกิดภัยพิบัติขนาดใหญ่ โดยเฉพาะภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแบบฉับพลัน ชาติพันธุ์กลุ่มน้อยมักจะเปราะบางมากกว่า เช่น กรณีไซโคลนนาเกสที่ประเทศพม่า ผู้ได้รับผลกระทบหนักที่สุดเป็นชาติพันธุ์กลุ่มน้อย มีอัตราการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินมากกว่าชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ หรือแม้แตกรณีของผลกระทบจากเฮอริเคนแคทรีนาในประเทศสหรัฐอเมริกาที่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อทุกกลุ่มสังคมในระดับเดียวกัน กลุ่มผู้สูงอายุถือเป็นกลุ่มเปราะบางแต่ไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคน

ที่เปราะบางเท่ากัน เพราะผู้สูงอายุชาวแอฟริกันอเมริกันเป็นผู้เปราะบางมากที่สุด (World Economic and Social Survey, 2016: 22-29) จากกรณีนี้แสดงให้เห็นว่าลักษณะบางประการ เช่น ชาติพันธุ์ เพศ อายุ และสีผิว ทำให้ความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติของแต่ละกลุ่มต่างกัน

แนวคิดเรื่องความเปราะบางถูกนำมาใช้ในการศึกษาการย้ายถิ่น โดยเฉพาะการศึกษาลักษณะของผู้ย้ายถิ่น ลักษณะและข้อจำกัดของผู้ย้ายถิ่น เช่น ชาติพันธุ์ ระดับการศึกษา สีผิว เพศ ชนชั้น และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้บางกลุ่มมีความเปราะบางมากกว่าบางกลุ่ม (Chun, 2014: 2-5; Carmin et al, 2015: 115-116, Black et al, 2011: 52-55) การย้ายถิ่นอาจไม่สามารถใช้ในการรับมือกับปัญหาที่ประสบในพื้นที่ต้นทางสำหรับบางกลุ่ม ในทางกลับกัน กลับซ้ำเติมหรือเพิ่มความเปราะบางแก่ผู้ย้ายถิ่น การย้ายถิ่นจึงอาจเป็นเพียงการย้ายความเปราะบางทางภูมิศาสตร์จากพื้นที่ต้นทางสู่ปลายทาง ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีปัจจัยที่ผู้เขียนเรียกว่า “กลไกผลิตความเปราะบาง” ที่ทำให้กลุ่มชาติเขมรเปราะบางมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์จีนหรือชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ คือ การตีตราทางชาติพันธุ์ และการไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาไทยคนนาม เป็นกลไกแบบปฐมภูมิ และอีกปัจจัยคือเรื่องหนี้สินและการสูญเสียที่ดินที่เป็นกลไกสร้างความเปราะบางแบบใหม่ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศร่วมด้วย

3.1 การตีตราทางชาติพันธุ์ การตีตราที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีหลายลักษณะ เช่น ไม่มีการศึกษา พัฒนayakan และไม่รู้จักรักการวางแผนใช้เงิน ซึ่งส่งผลต่อการเลือกปฏิบัติทั้งต้นทางและปลายทาง อาทิ การถูกตีตราว่าเป็นกลุ่มที่ส่งเสริมและพัฒนayakan ส่งผลให้เกิดการลด หรือไม่สนับสนุนการพัฒนาประชากรกลุ่มนี้ในเชิงปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องการเลือกปฏิบัติจากความเป็นอื่น เช่น กรณีของกลุ่มสตรีในตำบลที่รับผิดชอบเรื่องการฝึกอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้นอกเหนือจากการทำการเกษตร แต่ไม่สามารถเข้าถึงหรือร่วมมือกับกลุ่มชาติพันธุ์เขมร เพราะความแตกต่างและความไม่เข้าใจทางวัฒนธรรม ตัวแทนกลุ่มสตรีในตำบลระบุว่า “เราไม่ค่อยรู้ภาษา วัฒนธรรม และวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเท่าไร ไม่รู้ว่าเขาคือคนไหน ทำไรบ้างในแต่ละวัน เลยทำให้เราไม่ได้เข้าไปอบรมอาชีพเสริมให้” (สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2562) ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์เขมรล้วนสามารถพูดภาษาไทยคนนามได้ เพียงแต่บางส่วนไม่สามารถอ่านและเขียนได้ นอกจากนั้นการเข้าถึงความรู้และทุนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรเองก็ถูกจำกัดด้วย โดยข้อมูลจากการสนทนากลุ่มอดีตเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งชาติพันธุ์เขมร พบว่าผู้เลี้ยงกุ้งที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรมีอัตราการล้มเหลวมากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์จีน เนื่องจากการเข้าถึงความรู้ในการจัดการและการเพาะเลี้ยงกุ้ง ในขณะที่ชาวจีนจะมีเครือข่ายที่ส่งต่อความรู้ ทำให้การเข้าถึงความรู้ในการ

จัดการและการดูแลจากภาครัฐมากกว่า จนประสบความสำเร็จมากกว่า นางคิม (นามสมมุติ) อายุ 50 ปี (สนทนากลุ่ม, 26 มีนาคม 2562) ได้ระบุในการสนทนากลุ่มว่า “เราชาติพันธุ์เขมรไม่มีความรู้เรื่องการทำธุรกิจและการเพาะเลี้ยงกุ้ง ไม่เหมือนชาวจีนที่มีการศึกษาและความรู้เรื่องการจัดการฟาร์ม มีเงินทุนมากกว่า ทำให้เราล้มเหลวมากกว่า”

3.2 การไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาเวียดนามได้ เป็นข้อจำกัดของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มในประเทศ แม้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรรุ่นใหม่ที่เข้าศึกษาในระบบจะอ่านออกเขียนได้ แต่คนที่ออกจากโรงเรียนในวัยเด็กหรือคนรุ่นกลางคนขึ้นไปจะไม่สามารถเขียนและอ่านภาษาเวียดนามได้มากนัก เป็นเหตุให้เกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงงานที่มีรายได้ดี เช่น งานโรงงานหรืองานภาคบริการ (UN Viet Nam, 2014: 1-3) เนื่องจากงานเหล่านี้กำหนดคุณสมบัติว่าต้องสามารถอ่านและเขียนภาษาเวียดนามได้ ดังนั้นกลุ่มชาติพันธุ์จึงถูกจำกัดการเข้าถึงงานที่มีรายได้ดี งานที่ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่ทำเป็นงานประเภท 3D เช่น งานก่อสร้าง งานรับจ้างทั่วไป รวมทั้งงานใช้แรงงานในร้านอาหาร นอกจากนี้การไม่รู้หนังสือยังทำให้ถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างและนายหน้า เช่น ในกรณีของนางเนือง นามสมมุติ อายุ 38 ปี (สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2562) ระบุว่าตนเป็นเกษตรกรที่สูญเสียที่ดินในการทำกินเพราะขายที่ดินสินจากการลงทุนเพาะเลี้ยงกุ้งและการทำปศุสัตว์ ปัจจุบันเป็นผู้ย้ายถิ่นที่กลับมาอยู่ในหมู่บ้าน นางเนืองได้เล่าประสบการณ์จากการย้ายถิ่นทั้งครอบครัวว่าในปี ค.ศ. 2017 เคยทำงานงานก่อสร้างที่เมืองโฮจิมินห์ แต่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากทั้งนายหน้าและนายจ้าง เพราะไม่สามารถอ่านสัญญาการจ้างงานได้ จนทำให้ไม่ได้รับค่าจ้างเป็นระยะเวลา 1 ปี ได้เพียงเงินค่าเบี้ยเลี้ยงในการซื้ออาหารรายวัน จนภายหลังรู้แน่ชัดว่าไม่ได้เงินค่าจ้างจึงต้องย้ายไปทำงานที่เมืองญาจาง แต่ทำได้เพียงหนึ่งเดือนก็ตัดสินใจกลับบ้านเพราะคุณภาพชีวิตของแรงงานที่ค่อยข้างแย่และประสบปัญหาเดิมจากนายจ้าง นางเนืองระบุว่า “การไม่รู้หนังสือและไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาเวียดนามได้ทำให้ฉันถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้อื่น ฉันไม่สามารถอ่านสัญญาได้ ต้องพึ่งพาคนอื่นตลอดเวลา” “ตอนนี้ฉันไม่อยากไปไหนแล้วเพราะ กลัวการถูกเอารัดเอาเปรียบ ฉันได้แต่หวังว่าลูกจะเรียนจบมีความรู้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี”

3.3 หนี้สินและการสูญเสียที่ดิน เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการย้ายถิ่นของชาวบ้าน จากการสัมภาษณ์พบว่าทุกครัวเรือนมีหนี้สินมากกว่าหนึ่งแหล่ง ส่งผลต่อศักยภาพในการชำระหนี้และยังส่งผลต่อการขายที่ดินเพื่อชำระหนี้ จากการสัมภาษณ์พบว่าครอบครัวกลุ่มชาติพันธุ์เขมรส่วนใหญ่มีหนี้จากการกู้ยืมเพื่อเพาะเลี้ยงกุ้ง รวมทั้งจากการกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ภายหลังล้มเหลวจากหลายปัจจัย และชาวบ้านระบุว่าภัยพิบัติเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยที่ทำให้ล้มเหลว อดีตผู้เลี้ยงกุ้งชาติพันธุ์เขมรจำนวนมากขายที่ดิน

ให้ผู้ที่สามารถสานต่อกิจการเลี้ยงกุ้งได้ ซึ่งส่วนมากเป็นชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ การไม่มีที่ดินทำกินในพื้นที่ชนบททำให้ช่องทางการหารายได้น้อยลงอย่างมาก สอดคล้องกับงานของ Curran and Meijer-Irons (2014: 15-17) และ Geest, Khao and Thao (2014: 31-32) ที่ระบุว่ากลุ่มผู้มีหนี้และไร้ที่ดินเป็นกลุ่มที่มีอัตราการย้ายถิ่นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่สูงกว่ากลุ่มอื่น กลุ่มนี้มีความเปราะบาง เพราะมีทางเลือกในการปรับตัวและอยู่ในหมู่บ้านน้อยกว่าคนอื่น และเมื่อย้ายถิ่นไปแล้ว ผู้ย้ายถิ่นยังต้องแบกรับภาระหนี้สินในพื้นที่ปลายทางด้วย

4. กลไกการผลิตซ้ำความเปราะบางและวัฏจักรแห่งความยากจน

นอกจากกลไกที่สร้างความเปราะบางแก่กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ยังมีกลไกการผลิตซ้ำความเปราะบาง อันเป็นเหตุให้กลไกผลิตความเปราะบางที่ระบุด้านบนยังทำงานอยู่ และทำให้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรยังคงวนเวียนอยู่ในวัฏจักรความยากจนและข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่

4.1 การลาออกจากโรงเรียนก่อนวัย (school dropout) กลุ่มชาติพันธุ์เขมรและชาติพันธุ์ม้งในเวียดนามเป็นชาติพันธุ์ที่มีสถิติการลาออกจากโรงเรียนมากที่สุดเมื่อเทียบกับชาติพันธุ์อื่น (UNICEF, 2018) การลาออกจากโรงเรียนนั้นส่งผลต่อความสามารถในการอ่านและเขียนภาษาเวียดนาม ซึ่งการไม่สามารถอ่านและเขียนภาษาเวียดนามได้นั้นทำให้ชาติพันธุ์เขมรมีข้อจำกัดในการนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางการมีชีวิตที่ดีขึ้น การศึกษาและทักษะการอ่านและเขียนภาษาเวียดนามส่งผลทางบวกต่อผู้ย้ายถิ่นในพื้นที่ปลายทาง เพราะเป็นการเพิ่มโอกาสการเข้าถึงงานที่มีรายได้สูง และเป็นการเพิ่มทุนทางสังคมและศักยภาพของผู้ย้ายถิ่น ไม่เพียงแต่ในพื้นที่ปลายทาง การมีต้นทุนส่วนนี้ยังส่งผลต่อการปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในหมู่บ้าน เช่น การเข้าถึงความรู้ในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย

4.2 นโยบายจำกัดการเคลื่อนย้ายของประชากรผ่านระบบ Ho Khau (household registration system) เป็นการจำกัดการย้ายถิ่นผ่านระบบการลงทะเบียนบ้าน มีวัตถุประสงค์เกี่ยวกับความมั่นคงและการจัดการทรัพยากรผ่านการควบคุมการเคลื่อนย้ายของประชากร ทำให้ในทางกฎหมายการย้ายถิ่นยังไม่สะดวกนัก เพราะยังมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ต้องปฏิบัติ แต่ในปัจจุบันมีการพัฒนาเมืองหลักและเขตเศรษฐกิจ ทำให้ในทางปฏิบัตินั้นการย้ายถิ่นค่อนข้างอิสระกว่าในอดีตและมีข้อจำกัดที่ลดน้อยลง (World Bank, 2016) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าภาครัฐอำนวยความสะดวกต่อการย้ายถิ่น ประเด็นหนึ่งที่ยังเป็นข้อจำกัดที่สำคัญอันเกี่ยวเนื่องกับนโยบายนี้ ที่ผู้ย้ายถิ่นระบุว่าเป็นปัญหาและสร้างความเปราะบางในพื้นที่ปลายทาง คือการจัดสวัสดิการของรัฐที่ยังจำกัดผ่านระบบ

ทะเบียนบ้านหรือพื้นที่ต้นทาง จึงส่งผลต่อการออกจากโรงเรียนของเด็กในหมู่บ้านเมื่อพ่อแม่ตัดสินใจย้ายถิ่นทั้งครอบครัว และการเข้าถึงการรักษาพยาบาลและสวัสดิการอื่นที่ยังจัดให้ในพื้นที่ต้นทางที่ลงทะเบียนไว้เท่านั้น ดังนั้นผู้ย้ายถิ่นต้องรับมือหากเกิดปัญหาสุขภาพเมื่ออยู่ในพื้นที่ปลายทาง

4.3 การเพิ่มเงินกู้ในระบบ (loan injection) เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ผลิตซ้ำความเปราะบางที่สำคัญ เช่น กรณีของนางเชื่อง (นามสมมุติ) ที่กู้เงินถึง 3 ครั้ง ครั้งแรก เพื่อเลี้ยงโคจำนวน 20 ล้านดอง ครั้งที่ 2 เพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เพราะขาดทุนจากการเลี้ยงโคจำนวน 8 ล้านดอง และครั้งที่ 3 จำนวน 10 ล้านดองในการเปิดร้านค้า รวมหนี้สินทั้งหมด 38 ล้านดอง การมีหนี้หลายแหล่งทำให้เกิดปัญหาใช้หนี้ เพราะงานรับจ้างและรายได้จากการทำการเกษตรในหมู่บ้านไม่แน่นอน และรายได้ที่นางเชื่องได้รับจากการเปิดร้านขายของชำนั้นเพียงพอแต่การใช้จ่ายอย่างประหยัดเท่านั้น การศึกษาของ Tung (2018: 237) ระบุว่ารายได้กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในชนบทโดยเฉลี่ยต่อคนต่อเดือนอยู่ที่ 1.18 ล้านดองเท่านั้น ดังนั้นการมีหนี้คือความเปราะบางและการเพิ่มหนี้ในระบบนั้นก็ถือเป็นการผลิตซ้ำให้ชาวบ้านเปราะบางมากขึ้น นางเอ็น (นามสมมุติ) อายุ 63 ปี (สัมภาษณ์ 26 มีนาคม 2562) ระบุว่า “ลูกชายฉันเพิ่งย้ายไปทำงานที่โฮจิมินห์เมื่อสองวันที่แล้ว เพราะเขาไม่อยากจะถูกเงินมาลงทุน ทั้งการเพาะเลี้ยงกุ้งหรือลงทุนอื่น ๆ อีกแล้ว” การเลือกแนวทางการช่วยเหลือด้วยการให้เงินกู้ โดยเพิ่มเงินกู้ในระบบจำนวนมากจนเกินความสามารถในการชำระคืน จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านวนเวียนอยู่ในวัฏจักรความยากจนและความเปราะบาง

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การย้ายถิ่นจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศถือเป็นปรากฏการณ์ที่ถูกกล่าวถึงอย่างมาก เพราะเริ่มปรากฏผลกระทบที่ชัดเจน การเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศมีความสัมพันธ์กับการย้ายถิ่น ทั้งในฐานะปัจจัยผลักดันโดยตรง ในกรณีที่ภัยพิบัติถูกระบุเป็นปัจจัยลำดับต้นของการตัดสินใจย้ายถิ่นและรูปแบบนี้มักจะเกิดกับผู้ประสบภัยพิบัติแบบฉับพลัน นอกจากนี้ยังสามารถเป็นปัจจัยที่ส่งผลทางอ้อม โดยรูปแบบนี้ ภัยพิบัติทำหน้าที่เร่งให้ผู้ย้ายถิ่นเกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ต้นทาง ในกรณีของหมู่บ้านแห่งนี้ ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอย่างซ้ำ ๆ อย่างการรุกของน้ำเค็มที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านสอดคล้องกับรูปแบบหลังมากกว่า เพราะปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศส่งผลในรูปแบบที่ซับซ้อน โดยจะค่อย ๆ ส่งผลกระทบต่อยังปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้าน ในลักษณะของความล้มเหลวของการทำเกษตรกรรม การลดลงของปริมาณผลผลิต การเพิ่มต้นทุนของ

การทำการเกษตร รวมทั้งการมีหนี้สินและการสูญเสียที่ดิน ซึ่งทำให้ชาวบ้านสูญเสียความมั่นคงในการดำเนินชีวิต รวมทั้งสร้างข้อจำกัดและความท้าทายในการดำเนินชีวิตในพื้นที่ต้นทาง ซึ่งหลายครัวเรือนใช้การย้ายถิ่นเป็นแนวทางในการรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ มาเกี่ยวข้องด้วยในฐานะปัจจัยหลักและปัจจัยดูทั้งในพื้นที่ต้นทางและปลายทางที่นอกเหนือจากปัญหาที่เกิดจากภัยพิบัติร่วมด้วย ปัญหาภัยพิบัติไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่ทำให้ชาวบ้านย้ายถิ่น

การรุกของความเค็มที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน แต่ใช้เวลายาวนานกว่าผลกระทบจะปรากฏชัดเจน ซึ่งไม่มีโครงการของภาครัฐเพื่อสนับสนุนการตั้งถิ่นฐานใหม่แก่ผู้ประสบภัยรูปแบบนี้ ในขณะที่ผู้ประสบภัยจากภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแบบฉับพลัน เช่น คลื่นริมแม่น้ำโขงพังทลาย ภาครัฐจะมีโครงการรองรับด้วยการโยกย้ายเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ เมื่อไม่มีโครงการรองรับดังเช่นผู้ประสบภัยอีกกลุ่ม การย้ายถิ่นภายในประเทศเป็นแนวทางรับมือกับปัญหา รวมทั้งเป็นโอกาสเพื่อแสวงหาชีวิตที่ดีขึ้น แต่การย้ายถิ่นโดยขาดการวางแผน การจัดการ และการสนับสนุนอย่างเป็นระบบ สามารถสร้างหรือซ้ำเติมความเปราะบางได้เช่นกัน เพราะแต่ละบุคคลหรือครัวเรือนมีความสามารถในการรับมือกับปัญหาที่ไม่เท่ากัน มีระดับความเปราะบางที่ไม่เท่ากัน ทำให้ผลลัพธ์แตกต่างกัน คนที่มีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าจะรับมือกับภัยพิบัติได้น้อยกว่าคนอื่น ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในพื้นที่ปากแม่น้ำโขงนั้น การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มน้อยจำกัดการเข้าถึงความรู้ ข้อมูล เงินทุน และส่งผลต่อการรับมือกับภัยพิบัติจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในเวียดนามมีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้ความสามารถในการรับมือกับภัยพิบัติน้อยกว่ากลุ่มใหญ่ และข้อจำกัดนั้นยังสร้างความเปราะบางในกระบวนการนำการย้ายถิ่นมาเป็นแนวทางจากการรับมือปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นการจัดการปัญหานี้จำเป็นต้องนำประเด็นทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์และความเปราะบางของชาติพันธุ์กลุ่มน้อยมาพิจารณาด้วย เพื่อให้ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปราะบางถูกจัดการและแก้ไขปัจจัยที่ผลิตและผลิตซ้ำความเปราะบาง ทั้งการตีตรา การเบียดขับ ทัศนคติของสังคมต่อชาติพันธุ์กลุ่มน้อย การเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์ของภาครัฐ จำเป็นต้องถูกพิจารณาร่วมด้วย การยกเลิกนโยบายการจำกัดการย้ายถิ่นภายในประเทศให้เอื้อต่อการเข้าถึงสวัสดิการในพื้นที่ปลายทางจะช่วยแก้ไขปัญหานี้ในระยะยาว ดังนั้นปัญหานี้จำเป็นต้องนำประเด็นเรื่องความเหลื่อมล้ำและมิติทางการเมืองและสังคมเข้ามาร่วมพิจารณาด้วย

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณโครงการ The Knowledge Networks of Transdisciplinary Studies (KNOTS) ที่สนับสนุนการเก็บข้อมูล และขอขอบคุณศูนย์เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านการเมืองทรัพยากรเพื่อการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สนับสนุนการเขียนบทความ ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน รวมทั้งสมาชิกกลุ่มและล่ามที่มีบทบาทสำคัญในการเก็บข้อมูลและถกเถียงประเด็นร่วมกัน

เอกสารอ้างอิง

- ADB. (2017). **A region at risk: the dimensions of climate change in Asia and Pacific**. Manila: Asian Development Bank.
- Black, R., Bennett, S. R. G., Thomas, S. M., & J.R. Beddington. (2011). **Climate Change: Migration as Adaptation**. Nature.
- Black, R., & Collyer, M. (2014). **Populations ‘trapped’ at times of crisis**. [Online]. Available from: <https://www.fmreview.org/> [accessed 10 May 2020].
- Carmin, J., Tierney, K., Chu, E., Hunter, L. M, Robert, J.T., & Sri. L. (2015). **Adaptation to Climate Change**. New York: Oxford University Press.
- Chapman, A., & Tri, V. P. D. (2018). **Climate change is triggering a migrant crisis in Vietnam**. [Online]. Available from: <https://theconversation.com/climate-change-is-triggering-a-migrant-crisis-in-vietnam-88791/> [accessed 30 April 2020].
- Chun, J.M. (2014). **Vulnerability to Environmental stress: household Livelihoods, Assets and Mobility in the Mekong Delta**. Viet Nam. IOM.
- Curran, R.S., & Meijer-Irons, J. (2014). Climate Variability, Land Ownership and Migration. **Washington Journal of Environmental Law and Policy**, 4(2), 37-74.
- Dang, N.A., Leonardelli, L., & Dipierri, A. A. (2016). **Migration, Environment and Climate Change: National Assessment Viet Nam**. Geneva: International Organization for Migration.

- Dun, O. V. (2012). **Agricultural change, increasing salinisation and migration in the Mekong Delta: insights for potential future climate change impacts?** In L. Elliott (Ed.), *Climate Change, Migration and Human Security in Southeast Asia*, 84-114.
- Elmhirst, R., Middleton, C., & Resurrección, B. P. (2018). **Migration and floods in Southeast Asia: A mobile political ecology of vulnerability, resilience and social justice.** In C. Middleton, R. Elmhirst, & S. Chantavanich (Eds.), *Living with Floods in a Mobile Southeast Asia*. Oxon: Routledge.
- Geest, K.V., Khao, N.V., & Thao, C.N. (2014). Internal Migration in the Upper Mekong Delta, Viet Nam: What is the Role of Climate-related Stress?. *Asia-Pacific Population Journal*, 29(2), 25-39.
- IPCC. (2007). **Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability.** Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, O.L.T., & T.L. Minh. (2016). Correlation between Climate Change Impacts and Migration Decisions in Vietnamese Mekong Delta. *IJISET - International Journal of Innovative Science*, (4), 111-118
- Rigaud, K. K., Sherbinin, A., Jones, B., Bergmann, J., Clement, V., Ober, K., Schewe, J., Adamo, S., McCusker, B., Heuser, S., & Midgley, A. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, DC: The World Bank.
- Thanh, T. (2016). **How saltwater intrusion has decimated the Mekong Delta.** . [Online]. Available from: <https://e.vnexpress.net/infographics/data-speaks/how-saltwater-intrusion-has-decimated-the-mekong-delta-3398039.html>/[accessed 25 April 2020].
- Thuy, L. N., & Nam, P. D. (2015). Impacts of climate change on agricultural production and migration of farmer. *Sociology*, 1(129), 82-92.
- Tuan, L. A. (2019). **Great Mekong Sub-region and the Mekong Delta's**

Environment. Can Tho: Research Institute for Climate Change – Can Tho University.

Tung, D. T. (2018). Poverty and Ethnic Minorities: The Case of Khmer Households in the Rural Mekong Delta, Vietnam. **Economics and Sociology**, 11(1), 233-244.

UN Viet Nam. (2014). **Migration, Resettlement, and Climate Change in Viet Nam.** Viet Nam: United Nations.

UNCT Viet Nam. (2016). **Viet Nam: Drought and Saltwater Intrusion Situation Update No. 2.** [Online]. Available from: <https://reliefweb.int/report/viet-nam/viet-nam-drought-and-saltwater-intrusion-situation-update-no-2-14-april-2016/> [accessed 25 April 2020].

UNICEF. (2018). **Viet Nam: Progress made in reducing out of school children.** [Online]. Available from: <https://www.unicef.org/vietnam/press-releases/viet-nam-progress-made-reducing-out-school-children/> [accessed 15 April 2020].

World Bank. (2010). **Economics of Adaptation to Climate Change: Country Study Viet Nam.** Washington, DC: The World Bank.

World Economic and Social Survey. (2016). **Climate Change Resilience: an opportunity for reducing inequalities.** Geneva: United Nations publication

World Bank and Vietnam Academy of Social Sciences. (2016). **Vietnam's Household Registration System.** Hanoi: Hong Duc Publishing House.

